

Erhart, Adolf

Fonologie

In: Erhart, Adolf. *Struktura indoíránských jazyků*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1980, pp. 12-37

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121497>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I. FONOLOGIE

1 Východiskem výkladu o fonologické struktuře indoíránských j. je popis staroindického stavu. V dalších oddílech budou stručně popsány hláskové systémy *avesty* a *staroperštiny*. Srovnáním těchto tří systémů dojdeme k rekonstrukci indoíránského stavu a ke stanovení transformačních pravidel pro převod *avestských* a *staroperšských* forem na *sti. podoby* (práce s *av. a stpers. texty* předpokládá znalost *sanskrtu*; při interpretaci těchto textů se *íránské formy* zpravidla převádějí na *indické podoby*). Indoíránský hláskový stav není příliš vzdálen od předpokládaného stavu *indoevropského*; výklad o genezi *indoíránského stavu* (změnách *ide. fonémů* v *indoírántině*) bude tvořit poslední část této kapitoly.

Fonologie staroindického jazyka

11 K psaní *indoárských jazyků* se od samého začátku užívalo písem *západosemitského původu*. Z písma zvaného *brahmí* se vyvinula všechna písma, jichž se *později na indickém subkontinentě* užívalo (a *dodnes užívá*). *Sanskrtské texty* se v minulosti psaly různými písmy této skupiny, v současné době se zpravidla píšou (a tisknou) písmem *devanagarí*, jehož užívá i řada *novoindických jazyků* (včetně *hindštiny*). Všem těmto písmům je společný *slabičný princip*: základní grafém označuje vždy slabiku — buď *holou samohlásku*, anebo *spojení souhlásky s vokálem a*. Písmo *devanagarí* má 47 takovýchto základních znaků; k tomu přistupují *pomocné značky*, signalizující to, že *slabika obsahuje jinou samohlásku než a*, resp. *nepřítomnost samohlásky*, anebo *označují zvláštní slabě artikulované souhlásky apod.* (dále existuje množství kombinací základních znaků, tzv. *ligatur*, označujících *souhláskové skupiny*). Základní znaky písma *devanagarí* se uvádějí v tomto pořadí (viz přílohy 1—3):

<i>a</i>	<i>ā</i>	<i>i</i>	<i>ī</i>	<i>u</i>	<i>ū</i>	<i>ṛ</i>	<i>ṝ</i>	<i>ḷ</i>	<i>ḹ</i>	<i>e</i>	<i>ai</i>	<i>o</i>	<i>au</i>
<i>ka</i>	<i>kha</i>	<i>ga</i>	<i>gha</i>	<i>ṅa</i>		<i>ča</i>	<i>čha</i>	<i>ja</i>	<i>ḷha</i>	<i>ña</i>			
<i>ṭa</i>	<i>ṭha</i>	<i>ḍa</i>	<i>ḍha</i>	<i>ṇa</i>		<i>ta</i>	<i>tha</i>	<i>da</i>	<i>dha</i>	<i>na</i>			
<i>pa</i>	<i>pha</i>	<i>ba</i>	<i>bha</i>	<i>ma</i>									

ya ra la va
 śa śa sa ha

Ze zmíněných už přídavných znaků je třeba uvést dva:

h (visarg) ṁ (anusvár)

011 Fonologický systém staroindického jazyka se nekryje s popsaným grafickým systémem. Jak je patrné, označují znaky písma devanagarí: 1. jednoduché fonémy (*a*), 2. spojení fonémů (*ka*), 3. fonetické varianty (*ṁ*). Počet fonémů bude tedy nižší než je počet grafémů písma devanagarí.

112 Fonémy staroindického jazyka jsou rozlišeny: 1. co do schopnosti vytvářet slabiku (tvořit její vrchol), 2. co do místa artikulace, 3. co do způsobu artikulace, 4. co do nosovosti, 5. co do kvantity. Podle uplatnění těchto vlastností dělíme sti. fonémy na tři třídy (ve sloupci 1 je přímo registrována slabikotvornost, v ostatních pouze to, zda se vlastnost uplatňuje, či nikoli):

	1	2	3	4	5
konsonanty	—	+	+	+	—
sonanty (polosamohlásky)	+	+	—	—	(+)
vokály	+	—	—	—	+

1121 Do kategorie vokálů patří ty fonémy, jež mohou fungovat pouze jako vrchol slabiky. Přísně vzato, jsou to pouze fonémy *a*, *ā*, kdežto status tzv. diftongů (*e*, *o*, *ai*, *au*) je sporný. Řada důvodů (střídání *e* ~ *ay*, *o* ~ *av* apod.) mluví pro jejich bifonématickou interpretaci (*e* = *a* + *i*, *o* = *a* + *u*, *ai* = *ā* + *i*, *au* = *ā* + *u*). Z hlediska kvantity patří *e*, *o*, *ai*, *au* mezi dlouhé samohlásky.

1122 Do kategorie sonant patří ty fonémy, jež mohou fungovat jako slabičné vrcholy (= samohlásky) i jako marginální elementy slabik (= souhlásky). Jednoznačná je tato situace u likvid *r*, *l* (vokalické alofony: *r*, *l*). Ne zcela jednoznačné je takové řešení u sonant *i/y*, *u/v*: v jeho prospěch mluví zejména velmi časté střídání *i* ~ *y*, *u* ~ *v* (§ 2234 aj.), proti by však mohly svědčit některé distribuční momenty (zejména v případě *v*). Délka *ī*, *ū* je dána uplatněním distinktivního rysu „kvantita“; je však možná i jiná interpretace, totiž *ī* = *ii*, *ū* = *uu* (v její prospěch mluví střídání *ī* ~ *iy*, *ū* ~ *uv*). Dlouhé *ṛ* se vyskytuje pouze v koncovkách *r*-kmenů, dlouhé *ṝ* představuje fikci indických gramatiků (snaha dosáhnout absolutní symetrie systému).

1123 Nejpočetnější a nejvíce rozrůzněnou skupinu tvoří konsonanty. Co do místa artikulace se rozlišují: veláry (*k*), palatály (*č*), cerebrály (*t*), dentály (*t*) a labiály (*p*). Indická výslovnost palatál (transliterační varianty: *č*, *ṣ* = *c*, *j* = *č*, *dž*)

neodpovídá našim afrikátám, spíše se blíží okluzívám *ṭ, ḍ*. Artikulace cerebrál (kakuminál) se liší od artikulace dentál tím, že špička jazyka je ohnuta více nazad a opřena o kořeny zubů; cerebrály (při poslechu i vyslovování těžko odlišitelné od dentál) představují společnou zvláštnost všech jazyků indického subkontinentu (nejen indoáráských). — Co do způsobu artikulace je v sanskrtu trojí rozdíl: okluzívy/frikativy, znělé/neznělé a aspirované/neaspirované. První z nich je zatížen poměrně málo: kategorie frikativ je zastoupena jen sykavkami *ś* (palatální), *ṣ* (cerebrální) a *s* (dentální), k nimž lze přiřadit znělou souhlásku *h* (grafické varianty: *ś = ṣ, ṣ = ś = śh*). Za neznělou variantu frikativy */h/* můžeme pokládat *ḥ* (visarg) — slabě artikulované *ch* (hlavně na konci slov), vytvářející s *h* komplementární distribuci (jiní pokládají *ḥ* spíše za alofon sykavky *s*). Druhé dva protiklady prostupují celý systém okluzív: v každé artikulační řadě nacházíme neznělou (tenuis), neznělou aspirovanou (tenuis aspirata), znělou (media) a znělou aspirovanou (media aspirata) souhlásku. Některé momenty nasvědčují tomu, že bychom aspiráty mohli pokládat za skupiny „okluzíva + *h*“: 1° Indické řady okluzív typu *p — ph — b — bh* (jsou i v novoindických j.) nemají jinde obdobu (při uplatnění dvou distinktivních vlastností typu „znělost“ vznikají obecně jen trojčlenné řady). 2° Ve středioindických j. se aspiráty často mění podobným způsobem jako souhláskové skupiny (zjednodušují se: *ḍh > h* apod.). 3° Aspirace představuje prvek nestálý a značně samostatný: ztrácí se na konci slov (§§ 114, 1453 — doba vývoje souhláskových skupin), mění svou „polohu“ v konsonantických skupinách i v rámci kořenů (§§ 2252, 2263). Proti bifonématické interpretaci aspirát svědčí mj. ta okolnost, že aspiráty netvoří poziční délku (pro přízvuk — § 115 — ani ve verši).

1124 Rozdíl co do nosovosti se uplatňuje ke všech artikulačních řadách, hlásky *ṅ* a snad i *ṇ* však představují pouhé varianty fonému */n/* před palátalou, resp. velárou. Anusvár (*m̐*) označuje slabě artikulovaný nosový pazvuk: uvnitř slov před frikativami (sykavky, *h*; v tomto případě jej lze chápat i jako nosovost předcházející samohlásky) a na konci slov v sandhi (§ 245; zde se zpravidla vyslovuje jako homorgánní nosovka). Představuje alofon fonému */m/*.

113 Maximální model fonologického systému staroindického jazyka lze tedy konstruovat takto:

SAMOHLÁSKY

<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ī</i>	<i>ū</i>
<i>e</i>	<i>o</i>	<i>āi</i>	<i>āu</i>
<i>a</i>		<i>ā</i>	

SOUHLÁSKY

<i>k</i>	<i>kh</i>	<i>g</i>	<i>gh</i>	<i>ṅ</i>	<i>h</i>	(vel.)
<i>č</i>	<i>čh</i>	<i>ǰ</i>	<i>ǰh</i>	<i>ñ</i>	<i>ś</i>	<i>y</i> (pal.)
<i>ṭ</i>	<i>ṭh</i>	<i>ḍ</i>	<i>ḍh</i>	<i>ṇ</i>	<i>ṣ</i>	<i>r</i> (cer.)
<i>t</i>	<i>th</i>	<i>d</i>	<i>dh</i>	<i>n</i>	<i>s</i>	<i>l</i> (dent.)
<i>p</i>	<i>ph</i>	<i>b</i>	<i>bh</i>	<i>m</i>		<i>v</i> (lab.)

Minimální model naproti tomu takto:

	OKL.	NAZ.	FR.	SON.	VOK.
veláry	<i>k</i>	<i>g</i>			
palatály	<i>č</i>	<i>ǰ</i>		<i>ś</i>	<i>y</i>
cerebrály	<i>ʈ</i>	<i>ɖ</i>	<i>ɳ</i>	<i>š</i>	<i>r</i>
dentály	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>n</i>	<i>s</i>	<i>l</i>
labiály	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>m</i>		<i>v</i>
mimo artikul. řady				<i>h</i>	<i>a, ā</i>

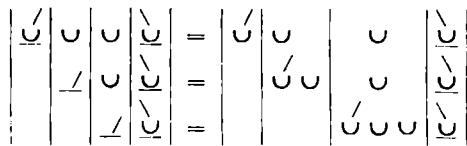
114 Protiklady mezi sti. souhláskovými fonémy podléhají v četných případech neutralizaci: při vzájemném kontaktu uvnitř slov (§§ 225n.), zejména však na konci slov — v pauze (§ 24). Sti. slovo může totiž v pauze končit buď samohláskou nebo jednoduchou souhláskou *k, t, ʈ, p, h, n, m, ɳ* (sled *rt* se nepokládá za souhláskovou skupinu, jestliže je *t* součástí kořenového morfu). Z toho plyne, že se v této pozici veskrze neutralizují protiklady co do způsobu artikulace a zčásti i co do místa artikulace:

k : *kh* : *g* : *gh* : *č* (: *ǰ* : *h* : *ś*) → *k*
(ǰ : *h* : *ś* :) *ʈ* : *ʈh* : *ɖ* : *ɖh* → *ʈ*
t : *th* : *d* : *dh* → *t*
p : *ph* : *b* : *bh* → *p*
s : *ś* : *r* → *h*

Výsledkem neutralizace protikladů s fonémy *ǰ, h, ś* je tedy zčásti *k*, zčásti *ʈ*.

115 Přízvuk

Akcentuace slov v kl. sanskrtu se řídí pravidlem, jež je obdobou latinského přízvukového pravidla: V troj- a víceslabičných slovech se přízvuk klade na předposlední slabiku, jestliže je dlouhá; jestliže je krátká, klade se přízvuk na třetí slabiku od konce, je-li i tato slabika krátká, posunuje se přízvuk až na čtvrtou slabiku od konce slova. Za dlouhé se pokládají nejen slabiky s dlouhou samohláskou, ale i slabiky s krátkou samohláskou, po níž následuje souhlásková skupina (ve většině případů). Příklady: *gaččhāmi, bhavānti, īkšāmahe, pratiśṭhati, dūhātaram* apod. Fonologicky lze tuto akcentuaci interpretovat tak, že nositelem přízvuku byla třetí móra od závěrečné slabiky (ta snad byla nositelem vedlejšího přízvuku). Tato interpretace vychází z předpokladu, že dlouhé samohlásky představují vlastně sled dvou krátkých (*ā = aa* apod.):

Předposlední slabika byla podle toho přízvučná jen v tom případě, jestliže se skládala ze tří mór (*āRC* apod.). Ve střind. období zanikl rozdíl mezi dvou- a třímórovými slabikami; akcentuace takto vzniklých nových dvómórových penultim byla snad rozšířena i na původní dvómórové penultimy.

1151 Tato akcentuace pochází patrně z mluvených střind. jazyků (představuje tzv. práktismus — § 01). Původní sti. přízvuk byl volný a pohyblivý; informují nás o něm jednak gramatikové (zejména Pánini), jednak védské texty opatřené přízvukovými znaménky. Hlavní přízvuk (*udātta-*) nebývá ve védských textech označen, zato je označována předcházející slabika s nízkým tónem (*anudātta-*) a následující slabika s klesavým tónem (*svarita-*). Při transliteraci takovýchto textů (zejm. Rgvédu) se ovšem označuje jen hlavní přízvuk, a to běžným způsobem: *pāt*, *padáh*, *dvéšti*, *dvišté* apod.

Fonologie avesty

12 Avestské texty byly nepochybně zpočátku tradovány ústně. K písemné fixaci těchto textů došlo snad už za Achaimenovců, v každém případě však za vlády Arsakovců (3. stol. př. n. l. — 3. stol. n. l.), a to — jak se zdá — s použitím souhláskového písma aramejského původu. Zachované rukopisy jsou psány abecedou, jež vznikla z oné původní doplněním znaků pro samohlásky a jinými úpravami; tato abeceda patrně vznikla ke konci sásánovské éry.

121 Avestské písmo (psané zprava doleva) se skládá z 48 písmen a 3 ligatur. Do latinky se znaky avestské abecedy transliterují takto (viz příloha 5):

<i>a</i>	<i>ā</i>	<i>e</i>	<i>ē</i>	<i>ə</i>	<i>ē</i>	<i>o</i>	<i>ō</i>	<i>ā</i>	<i>q</i>	<i>i</i>	<i>ī</i>	<i>u</i>	<i>ū</i>	
<i>k</i>	<i>x</i>	<i>g</i>	<i>γ</i>	<i>č</i>	<i>ǰ</i>	<i>t</i>	<i>θ</i>	<i>d</i>	<i>δ</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>f</i>	<i>b</i>	<i>w</i>
<i>n</i>	<i>ɳ</i>	<i>ǰ</i>	<i>m</i>	<i>n/m</i>	<i>y₁</i>	<i>y₂</i>	<i>v₁</i>	<i>v₂</i>	<i>r</i>					
<i>s</i>	<i>z</i>	<i>š₁</i>	<i>š₂</i>	<i>š₃</i>	<i>ž</i>	<i>h₁</i>	<i>h₂</i>	<i>x^w</i>						

Fonologický systém avesty byl ovšem — jak se obecně soudí — daleko jednodušší: řada z uvedených znaků označuje pouze fonetické varianty, některé dokonce představují pouhé grafické varianty.

122 Vokalický subsystém avesty zahrnoval maximálně deset fonémů, jež lze přibližně popsat takto:

	vysoké	palat.	zaokrouhl.	dlouhé	nazální
<i>a</i>	— (+)	—	—	—	—
<i>ā</i>	— (+)	—	—	+	—
<i>i</i>	+	+	—	—	—
<i>ī</i>	+	+	—	+	—
<i>u</i>	+	—	+	—	—
<i>ū</i>	+	—	+	+	—
<i>e</i>	—	+	—	— (+)	—
<i>o</i>	—	—	+	— (+)	—
<i>ā</i>	—	—	+	+	—
<i>q</i>	—	—	—	+	+

1221 Fonémy *a*, *ā* měly vysoké alofony, psané *ə*, *ē*; přesná pravidla distribuce nelze stanovit: *ə* se vyskytuje zejména v pozici před nosovou souhláskou (§ 1411), *ē* se častěji vyskytuje jen v gáthovém dialektu (av. *anš*, *q* = gav. *əng[h]* — §§ 1411, 1436). Méně často nacházíme *ə*, *ē* před nenosovými souhláskami: *vačēbīš*, *əhma*-apod. Fonémy *e*, *o* měly dlouhé alofony *ē*, *ō*. Je ovšem nesnadné rozhodnout, zda jde o fonetické nebo jen grafické varianty: *ē* se píše vždy po *a*, *ō* před *i*, *y* (§ 1223), na konci slov apod. Vzhledem k irelevanci těchto rozdílů budeme nadále všude psát *e*, *o*, *ə*.

1222 Písmena *ə*, *i*, *u* označují často anaptyktické, epentetické nebo protetické (tedy nefonématické) vokály. Anaptyktické *ə* se objevuje zejména v sousedství likvidy *r*, a to v nejrůznějších pozicích: *kərpəməča*, *arədam*, *vəhrko* (§ 1421), *vadarə*, *səraošo* ap. Dále v sousedství nosovek: *haxmə*, *dəmānəm* apod. Anaptyktické vokály nacházíme však i v pozici mezi nesonantními souhláskami (vedle *ə* též *i*, *u* a dokonce *a*): *dugədā*, *mazbīš*, *pətā*, *bərdəbyo* apod. Epentetické *i* se vkládá před *r*, *n*, dentálu a labiálu, následuje-li palatální samohláskou nebo *y*, *u* se vkládá pravidelně před *rū*, *rv*: *a'iti*, *stao'ti*, *a'rya*, *dāuru* apod. Protetické *u-* je pravidlem před začátečním *rv-* (< *vr-*: gav. *urvāta-* ap.). Zda se tyto anaptyktické a epentetické vokály skutečně vyslovovaly, anebo zda šlo jen o jakési písarské manýry, je sporné. Není vyloučeno, že např. psané *vəračənti* se vyslovovalo prostě jako *vračanti*. — Vedle těchto případů se v avestských textech setkáváme s řadou dalších grafických podivností (např. s neodůvodněným dělením slov). V některých případech jde snad o jakási ortografická pravidla, jindy spíše o chyby, jež se do textu vloudily při opisování písari nedokonale ovládajícími dávno mrtvý jazyk.

1223 Vedle jednoduchých vokálů existovaly v avestě též diftongy *āi*, *āu*, *aē*, *ōi*, *ao*, *əu* (za diftongy, resp. triftongy nelze považovat případy s epentetickým vokálem: *də'iti*, *stao'ti* apod.). Z nich *aē* a *ōi*, *ao* a *əu* lze pokládat za pouhé varianty diftongů

**ai* a **au* (§ 1414). Jejich distribuce ovšem nepodléhá pevným pravidlům: na začátku slov je vždy *aē*-, *ao*-, uvnitř slov bývá *aē* v otevřené slabice, *ōi* v zavřené, kdežto **au* je psáno téměř výhradně jako *ao*; na konci (v kryté slabice) bývá *ōi*, *əu*.

1224 Složitá avestská grafika (plná nepravidelností a nepřesností) znesnadňuje fonologickou interpretaci stavu zafixovaného písmem, přesto však lze dojít k některým závěrům o kombinatorice avestských fonémů, neutralizacích, jimž podléhaly fonologické protiklady, apod. Co se týká vokalizmu, byly na konci slov (v nekryté slabice) neutralizovány kvantitativní protiklady *a* : *ā*, *i* : *ī*, *u* : *ū* (víceslabičná slova končí vždy krátkou, jednoslabičná dlouhou samohláskou, v gáthovém dialektu je však koncová samohláska vždy dlouhá), dále protiklady *ae*, *oi* : *e* (zpravidla je *-e*) a *ao*, *əu* : *o* (*-o*). Ve vnitřních slabikách naproti tomu dochází v rozsáhlé míře k neutralizaci kvalitativních protikladů, zejména s vokály *e*, *o*, *ā* (fonématický status těchto vokálů je dán poměry v koncových slabikách, v nekoncových slabikách by mohly být pokládány za pouhé varianty fonémů *a*, *ā*).

123 Konsonantický subsystém avesty zahrnoval minimálně 21 jednotek:

	okluzívy		frikativy		nazály	sonanty
veláry	<i>k</i>	<i>g</i>	<i>x</i>	<i>h</i>	[<i>ŋ</i>]	[<i>hr</i>]
palatály	<i>č</i>	<i>ǰ</i>	<i>š</i>	<i>ž</i>		<i>y</i>
dentály	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>θ</i>	<i>s</i>	<i>z</i>	<i>r</i>
labiály	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>f</i>		<i>m</i>	<i>v</i>

Některé grafémy avestské abecedy představují zřejmě pouhé grafické varianty: *y*₁ a *v*₁ se píšou na začátku slov, *y*₂ a *v*₂ uvnitř slov (při transliteraci se nerozlišují). Tři znaky pro *š* označovaly tři sykavky různého původu: *š*₁ = sti. *s*, *š*; *š*₂ = sti. *š* (< *ś*), *čy* apod.; *š*₃ = sti. *rt* (§ 14362). Ve většině případů se jich však užívá způsobem tomu neodpovídajícím, takže je můžeme pokládat za grafické varianty.

1231 Častěji označují nadbytečné grafémy avestské abecedy fonetické varianty: Grafém transliterovaný pomocí *n* nebo *m* označuje produkt neutralizace rozdílu mezi nosovkami různých artikulačních řad v pozici před okluzívou (obdoba sti. anusváru — § 1124), grafém *t* slabě artikulovanou dentálu na konci slov (§ 1452), sporadicky i v jiných pozicích (neutralizace *t* : *d* : *θ*). Grafém *h*₂ označuje patrně palatalizovanou variantu *h*. Grafém *ŋ* se objevuje jen v pozici před *h* a *r* (sekundárně: *ŋhr* > *nr*), v gáthovém dialektu též před *g*; je otázka, zda toto psaní odráží skutečnou výslovnost (*āśā* > *āŋhā*; § 1436), nebo zda jde jen o grafickou záležitost. Vedle *ŋ* se objevuje i *ŋ̄* (← *ŋhy* — palatalizovaná varianta) a *ŋuh* (← *ŋhv* — labializovaná varianta).

1232 Znělé frikativy γ , δ , w pokládáme za alofony fonémů $|g|$, $|d|$, $|b|$. Ty se realizují jako znělé okluzívy na začátku slov (kromě případů $\gamma m-$, $\gamma n-$, $t b-$), uvnitř slov jen po sykavkách a nosovkách, jinak jako znělé frikativy. V gáthovém dialektu nacházíme znělé frikativy jen v pozici po neznělé frikativě ($x\delta$, $f\delta$, ϑw) a před \check{z} ($\gamma\check{z}$, $w\check{z}$).

1233 Souhlásky y , r , v bychom příp. mohli — podobně jako v sti. (§ 1122) — pokládat za konsonantické alofony sonantních fonémů $|y|$, $|r|$, $|v|$; vokalické alofony by byly i , r (psáno ar apod. — § 1222), u , kdežto \bar{i} , \bar{u} bychom museli chápat jako gemináty $|yy|$, $|vv|$. Vedle $|r|$ snad existuje ještě další likvida, psaná jako hr (varianta nebo samostatný foném?). Grafém xw naproti tomu označuje souhláskové skupiny xv , hv . O protetickém x lze mluvit v případě gav. iniciály $xšm-$ (§§ 511-2).

1234 V rámci tohoto stručného výkladu není možné se zabývat kombinatorikou avestských souhlásek, případy neutralizace apod. (srovn. dále diachronický výklad v §§ 2355n.). Jak vyplývá z těchto poznámek, zatemňuje avestská grafika do značné míry skutečný stav (po stránce fonologické i fonetické). Přesto je zvykem uvádět avestské formy v té podobě, jak jsou zafixovány písmem. Tohoto způsobu se v dalších výkladech přidržíme všude tam, kde je to potřebné (při výkladu o hláskových změnách apod.). Tam, kde jsou rozdíly $g : \gamma$, $d : \delta$, $t : t$ zanedbatelné (v oblasti morfologie, v glosáři aj.), budeme však — z technických důvodů — místo γ , δ , t užívat znaků g , d , t .

1235 O místě přízvuku v avestě lze dělat jen nepřímé závěry (z jistých rytmických jevů apod.). Je pravděpodobné, že původní stav se podobal védskému stavu (§ 1151); záhy však došlo i ve staré fránštině k částečné fixaci přízvuku, a to podobným způsobem jako ve staroindičtině a latině (u víceslabičných slov byla nositelem přízvuku penultima nebo antepenultima).

Fonologie staroperského jazyka

13 Staroperské texty jsou psány zvláštní variantou klínového písma, zahrnující pouze 36 slabičných znaků (a 6 ideogramů). Některé z těchto grafémů označují pouhou samohlásku, jiné spojení souhlásky s konkrétní samohláskou, většina však může být čtena jak slabičně (souhláska + a , i), tak i neslabičně (viz příloha 4):

a	$b(a)$	$\check{c}(a)$	$\zeta(a)$	$d(a)$	di	du	$f(a)$	$g(a)$
gu	$h(a), hi$	$x(a)$	i	$\check{j}(a)$	\check{ji}	$k(a)$	ku	$l(a)$
$m(a)$	mi	mu	$n(a), ni$	nu	$p(a)$	$r(a), ri$	ru	$s(a)$
$\check{s}(a)$	$t(a), ti$	tu	$\vartheta(a)$	u	$v(a)$	vi	$y(a)$	$z(a)$

Je pochopitelné, že písmo tohoto typu nemůže věrně vystihnout fonetickou realitu: nepřesné je především označení samohlásek a jejich kvantity, souhláskových skupin (nosovka v antekonsonantické pozici se nepíše!) apod. Na rozdíl od avestské grafiky, jež skutečný stav nadměrně komplikuje, staroperská grafika jej spíše zjednodušuje.

131 Staroperský vokalismus se vyznačuje maximální jednoduchostí. Samohlásky jsou rozlišeny co do výšky (2 stupně), timbru a kvantity:

<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ī</i>	<i>ū</i>
<i>a</i>		<i>ā</i>	

K tomu přistupují diftongy *ai*, *au* (*āi*, *āu*). O fonetické realizaci lze dělat závěry jen z podoby staroperských jmen v jinojazyčných (zejm. řeckých) textech (*a* se vyslovovalo před *y* jako *e*, *ai*, *au* v některých případech jako monoftongy apod.). Kvantita samohlásek podléhala v nekryté koncové slabice neutralizaci: původní nekryté samohlásky se píšou *-aa*, *-iy*, *-uw*, což ukazuje na délku. Krátké *-a* na konci slova ukazuje na existenci původní koncové souhlásky (*ide* *-s*, *-t*); není vyloučeno, že se *-S*, *-T* (§ 145) ještě vyslovovaly, ale v písmě už neoznačovaly (podobně jako slabě artikulovaná nosovka před souhláskou).

132 Staroperský subsystém souhlásek je velmi podobný avestskému subsystému (§§ 123n.):

	okluzívy	frikativy	naz.	son.
veláry	<i>k</i> <i>g</i>	<i>x</i> <i>h</i>		
palatály	<i>č</i> <i>ǰ</i>	<i>š</i>		<i>y</i>
dentály	<i>t</i> <i>d</i>	<i>θ</i> <i>s</i> <i>z</i> <i>ç</i>	<i>n</i>	<i>r</i> , <i>l</i>
labiály	<i>p</i> <i>b</i>	<i>f</i>	<i>m</i>	<i>v</i>

Znělé souhlásky *g*, *d*, *b* měly patrně frikativní alofony. Souhlásky *h* se vyznačovala značnou labilitou. Zvláštností staroperského konsonantismu je sykavka *ç*. V starší transliteraci nacházíme místo ní zpravidla *θr* (v souladu s původem: < *tr*), hlásková podoba stpers. jmen v řečtině aj. však ukazuje, že šlo o ostře artikulovanou sykavku (ř. *-σσ-*). Sonanty *y*, *v* lze event. pokládat za konsonantické alofony fonémů *i*, *u*; vokalický alofon mělo snad i *r* (*r*, psáno *ar*). Likvida *l* se vyskytuje jen ve slovech cizího původu.

Indoiránský stav

14 Rekonstruovaný ii. hláskový systém se jen má lo liší od sti. systému:

vokály: *a* *i* *u* *ā* *ī* *ū* (°)

sonanty:	<i>y</i>	<i>v</i>	<i>r</i>	(<i>l</i>)				
konsonanty:	<i>k</i>	(<i>kh</i>)	<i>g</i>	<i>gh</i>	(<i>H</i>)			
	<i>č</i>		<i>ǰ</i>	<i>ǰh</i>	<i>ś</i>	<i>ź</i>	<i>žh</i>	
					<i>š</i>	<i>ž</i>		
	<i>t</i>	(<i>th</i>)	<i>d</i>	<i>dh</i>	<i>s</i>	<i>z</i>		<i>n</i>
	<i>p</i>	(<i>ph</i>)	<i>b</i>	<i>bh</i>				<i>m</i>

Fonologický status hlásek uvedených v závorkách je sporný: Není jasné, zda máme pro indoíránštinu ještě počítat s přežíváním redukovaneho vokálu *o* (§ 1541) a laryngály *H* (§ 1513). Likvida *l* existovala jako samostatný foném patrně jen v některých ii. dialektch (§§ 153n.). Neznělé aspiráty představovaly pouhé varianty okluzív *k*, *t*, *p*, resp. skupiny *kH*, *tH*, *pH* (§ 1524). Samohlásky *i*, *u* (*ī*, *ū*) lze event. pokládat za alofony sonant *y*, *v* (§ 1122).

141 Samohlásky

1411 Ii. *ā* zůstává v sti. zpravidla beze změn; jen před zaniknuvším *z* se *a* změnilo v *e* nebo *o* (§ 23643). V stpers. je *ā* vesměs zachováno, v av. však jen v části případů: av. *barəm* = stpers. *abaram* = ati. *abharam*, av. *aspa-* = stpers. (méd.?) *aspa-* = sti. *aśva-*, av. *nāma* = stpers. *nāmā* = sti. *nāma*, av. *āsu-* = sti. *āśu-* apod. Po *y* se *ā* v av. většinou mění v *ē* (přehláska): av. *yeze* = sti. *yaže*, av. *yerzhe*, gav. *yehyā* = sti. *yasya*, av. *zbayēmi* = sti. *hvayāmi* apod. Obsahuje-li následující slabika *u*, mění se *ā* — zejména v pozici před labiálou — v *ō* (zaokrouhlování): gav. *vohū* = sti. *vasu*, av. *-vī-dōtu-* = sti. *dhātu-* apod. V řadě případů je *a* v av. zastoupeno vysokou variantou *ə* (§ 1221); veskrze před koncovou nosovkou (av. *barəm*, *barən* = sti. *abharam*, *abharan*), obvykle před vnitřní nosovkou (av. *vazənti* = sti. *vahanti*), sporadicky i jinde (av. *səvišta-* = sti. *šavištā-*, gav. *əhmā* = sti. *asma* apod.). Po palatální souhláске však bývá místo *ə* často *i*: av. *yim* = sti. *yam*, av. *drujim* = sti. *druham* apod.

1412 Před nosovkou se ii. *ā* mění v av. *a* vždy na konci slova (av. *məm* = sti. *mām*), porůznu i uvnitř slov (av. *gnaqəm* = véd. *gnānām*). V pozici před *n* + frikativa (sykavka) je střídnice *a* za ii. *ā* pravidlem (av. *maqdra-* = sti. *mantra-*, av. *bazaṭi* = sti. *bamhate*, gav. *maṣtā* = sti. *amamsta*, av. *daḥišta-* = sti. *damsištha-* ap.), ovšem s výjimkou případů, kdy po *s* následuje *ā* (§ 1436). V gav. je místo *a* často *ə*: gav. *hyən* = av. *hyən* ap. V pozici před *n* + neznělá okluzíva je naproti tomu *ā* zastoupeno avestským *ā*: av. *mazəntəm* = sti. *mahāntam*. Podobně je tomu v pozici před *nh* (< *s* před *ā*, § 1436): gav. *yānḥəm* = sti. *yāsām*, av. *mānḥəm* = sti. *māsām* apod.

1413 Samohlásky *ī*, *ū* zůstávají zpravidla beze změn, někdy však u nich dochází k záměně kvantity (např. v sti. před zaniknuvším *z* — § 23643): av. *iməm* = stpers. *i mam* = sti. *imam*, av. *bitya-* = sti. *dvītiya-*, stpers. *jīvāhy* = sti. *jīvāsi*, av. *vīra-* =

sti. *vīra-*, av. *upa^rri* = stpers. *upariy* = sti. *upari*, av. *pu^rdra-* = stpers. *pu^ça-* = sti. *putra-*, av. *būmi-* = stpers. *būmi-* = sti. *bhūmi-* aj. (někdy odpovídá sti. krátké samohlásce av. dlouhá, příp. naopak).

1414 Ii. diftongy *ai*, *au* jsou nejlépe uchovány ve staroperštině, v avestě v bizarních podobách *ae* (*oi*), *ao* (*eu*) (§ 1223), ve staroindičtině jim odpovídá psané *e*, *o* (§ 1121): stpers. *aitiy* = av. *ae^tti* = sti. *eti*, gav. *vaeda*, *voistā* = sti. *veda*, *vettha*, stpers. *drauga-* = av. *draoga-* = sti. *drogha-*, av. *vaz^həuš* = sti. *vaso^h* apod. Dlouhé diftongy zůstávají všude beze změn: av. *aspāiš* = sti. *ašvai^h*, av. *gāuš* = sti. *gau^h* apod.

142 Sonanty

Ii. *y* zůstává zpravidla beze změny: sti. *ya^jña-* = av. *yasna-*, sti. *madhya-* = av. *ma^dya-* ap. Ii. *v* je uchováno v sti. vždy, v íránských j. ve většině pozic: av. *vaem* = stpers. *vayam* = sti. *vayam*, av. *ha^rva-* = stpers. *haruva-* = sti. *sarva-* (ve stpers. se po souhlásce místo *y*, *v* píše *iy*, *uv* — srovn. § 131) apod. Po ii. *ś*, *z* (> av. *s*, *z*) se *v* mění v íránských j. v *p*, *b*: av. *spaeta-* = sti. *šveta-*, av. *aspa-* = sti. *ašva-*, av. *zba^eti* = sti. *hva^yati* (**žh*) apod. Odpovídající slova se *sp*, *zb* ve staroperských nápisech (*aspa-*, *patiy-azbayam* ap.) se nyní pokládají za médismy (slova pocházející z médského j. — § 04); náležité stpers. střídnice jsou pouhé *s*, *z* (*asa-* ap.). Rovněž po dentálách a labiálách podléhá *v* v avestě změnam: *tv* > *ðw*; *dv-* > *db-*, *tb-*, *b-*; *pv* > *f* (je však řada výjimek). Např.: av. *ðwam* = sti. *tvām*, gav. *do^tbitim*, av. *bitim* = sti. *dvitīyam*, av. *āfəntəm* < **āp-vant-am* apod. K ii. *sv* srovn. § 1436.

1421 Staroindický j. má dvě likvidy (*r*, *l*), avesta jen jednu (*r*); stpers. *l* je pouze ve slovech cizího původu. Íránskému *r* tedy odpovídá jednak sti. *r*, jednak *l*: av. *rao^dāta-* = sti. *rūd^hira-*, av. *fratəma-* = sti. *prathama-*, av. *rao^çah-* = stpers. *rau^çah-* = sti. *ro^ças-*, *loka-*, av. *ragu-* = sti. *laghu-* apod. Srovn. dále §§ 153n. — Vokální *r* je uchováno v indických i íránských jazycích (v av. se píše *ar^o*, *ər^o*, v stpers. *ar*): *kar^ota-* = stpers. *karta-* = sti. *kṛta-* ap. V prezentních tvarech kořene *kr-* má však stpers. za *r* střídnicí *u*: stpers. *kunautiy* = av. *kər^onao^ti* = véd. *kṛnoti*. — V pozici před *k*, *p* se místo pouhého *r* objevuje av. *hr* (zvláštní likvida?): av. *vəhrka-*, *kəhrpa-* = sti. *vṛka-*, *kṛpa-* aj.

143 Souhlásky

1431 Neznělé okluzívy *k*, *č*, *t*, *p* zůstávají v sti. zpravidla beze změn (kromě případů uvedených v § 1432), v íránských j. naproti tomu jen v pozici před samohláskou, jakož i po sykavce, kdežto v ostatních případech se změnily v neznělé frikativy *x*, *š*, *θ*, *f*: av. *ka^t* = stpers. *kaš(čiy)* = sti. *kat*, av. *xratu-* = sti. *kratu-*, av. *yuzata-* = sti. *yukta-*, av. *ča* = stpers. *čā* = sti. *ča*, av. *panča* = sti. *pañča* (někdy však odpovídá avestskému *č* sti. *k*, příp. naopak — § 2363), gav. *vašyete* = sti. *u^çyate*, av. *mātā* = sti. *mātā*, av. *antar^o* = stpers. *a(n)tar* = sti. *anta^h*, av. *θriš* = sti.

triḥ, av. *xšaθra-* = stpers. *xšaça-* = sti. *kšatra-*, av. *pita* = stpers. *pitā* = sti. *pitā*, av. *spaš* = sti. *spaṭ*, av. *frā* = stpers. *fra-* = sti. *pra-*, av. *xʷafna-* = sti. *svapna-* aj.

1432 Neznělé aspiráty — zděděné i sekundární, vzniknuvší ze skupin okluzíva + laryngála (§ 14) zůstaly v sti. uchovány (byly fonologizovány jako čtvrtá série okluzív), v íránských j. se však většinou změnilly v neznělé frikativy: av. *haxa* = sti. *sakhā* = stpers. *haxā-*, av. *yadā* = stpers. *yadā* = sti. *yatha*, av. *kafa-* = sti. *kapha-* apod. Po sykavce však bývá v íránštině neaspirovaná souhláska: av., stpers. *stāna-* = sti. *sthāna-* apod. — Některé formy s neznělými aspirátami jsou patrně až indického původu. To platí např. o některých derivačních příponách s *th*. Nápadný je výskyt neznělých aspirát v sousedství sykavek: sti. *sthaḡ-* = ř. *στέγω*, lat. *tegō*, sti. *-ištā-* = ř. *-ιστος* (§ 39623) apod. Zvláštní případ představuje palatální aspiráta *čh*: nevznikla — jak se zdá — palatalizací neznělé aspirované veláry, spíše představuje produkt středoindického vývoje jistých souhláskových skupin (prákratismus). Staroindickému *čh* (intervokalicicky vždy *ččh*) odpovídá v avestě zpravidla *s*, v řečtině a latině *sk* (*skh*): sti. *čhāyā-*, av. *a-saya-*, ř. *σκιά*; sti. *čhid-*, av. *sid-*, ř. *σχιζω*, lat. *scindō*; sti. *gaččhati*, av. *jasati*, ř. *βάσκω* aj. Nejspíše šlo o spojení sykavky s ide. palatálním *k* (s fakultativní aspirací? — § 1524):

sk(h) > *sš(h)* > ind. *śś(h)* > střind. (*č*)*čh*
> ír. *ss* > av. *s*

1433 Znělé (neaspirované) okluzívy jsou uchovány v indických i íránských j.; v avestě se však v některých pozicích realizují jako znělé frikativy *γ*, *δ*, *ω* (§ 1232): av. *gāuš* = stpers. *gau-* = sti. *gauḥ*, av. *baya-* = stpers. *baga-* = sti. *bhaga-*, stpers. *živāhy* = sti. *živāsi*, av. *aojah-* (ale gav. *aogah-* — srovn. § 1431) = sti. *ojas-*, av. *dūrāt* = sti. *dūrāt*, gav. *zarad-* = sti. *hṛd-*, gav. *vaedā*, av. *vaeda* = sti. *veda*, av. *barəzišta-* = sti. *barhištā-* (srovn. však §§ 2252, 2362) apod.

1434 Znělé aspiráty jsou v sti. většinou uchovány, v íránských j. se změnilly v neaspirované znělé okluzívy, jež se v avestě v některých případech realizují jako znělé frikativy (§ 1232): sti. *gharma-* = av. *garəma-* = stpers. *garma-*, sti. *dīrgha-* = gav. *darəga-* (av. *darəya-*), sti. *hanti* = av. *ja^hnti*, sti. *arhati* = av. *arajati*, sti. *dhārayat* = av. *dārayat* (stpers. *Dāraya-vahu-*), sti. *vardhati* = av. *varadati*, sti. *adhvan-* = av. *aḍvan-*, sti. *bharati* = av. *bara^hti* = stpers. *baratiy*, sti. *abhra-* = av. *awra-* ap.

14341 Sti. znělá aspiráta *jh* není pokračováním indoíránského *jh*; představuje snad zčásti výsledek synkopy (*ujjhati* < *ud-jahati*), zčásti produkt středoindického vývoje některých souhláskových skupin. Její frekvence je minimální. Ii. *jh* se v sti. změnilo v *h* (stejně jako ii. *žh* — § 1435). Sti. *h* může ovšem být i jiného původu; v některých případech zjevně zastupuje ii. *dh* nebo *bh*: *hita-* (partic. pt. od *dhā-*), *grha-* (< **grāha-*, srovn. got. *gards*), osobní přípony 1. pl. (du.) med. (§ 664), koř.

grah- (véd. též *grabh-*, srovn. stsl. *grabiti*) aj. Jde zřejmě o projev středoinické vývojové tendence (v některých prákrtech se aspiráty mění v *h*), která se důsledně uplatnila jen v palatální řadě, sporadicky též v dentální řadě, kdežto velární a v podstatě i labiální řada jí zůstaly ušetřeny (*grah-* je jediný doklad změny *bh > h*).

1435 Poměrně složitý byl vývoj sykavek. Palatalizované sykavky *ś, ź, źh* podlehy v av. depalatalizaci (*ś > s; ź, źh > z*), v stpers. se však změnilly v dentální frikativy *θ, δ* (*δ* však není graficky odlišeno od *d* — zřejmě se stalo jeho alofonem). Ve sti. je *ś* uchováno, *ź* a *źh* však splynuly s produkty palatalizace znělých velár (*ź > ĵ, źh > h*). Např. av. *satəm* = sti. *śatam*, av. *viśəm* = stpers. *viđam* = sti. *viśam*, av. *zayata* = sti. *ĵayate*, av. *zrayo* = stpers. *draya* = sti. *ĵrayah*, av. *aza'ti* = sti. *aĵati*, av. *azəm* = stpers. *adam* = sti. *aham*, av. *zyâ, zim-* = sti. *hima-*, av. *vaza'ti* = sti. *vahati* apod. — Ještě v ii. se *ś, ź* v pozici před dentálami měnily v *š, ž*: av. *našta-* = sti. *našta-* (*naš-*), av. *daršti-* = sti. *dršti-* (*drš-*), gav. *gərəždā* (< **gržh* + *ta*; § 2361) apod. (§§ 2364ln.). Tento vývoj pokračoval v av. (po *f*, před *n* aj.): av. *fšumā* = sti. *pašumān*, av. *ašnao'ti* = sti. *ašnoti* apod. V několika případech sledujeme av. *ž* tam, kde bychom čekali *z* (< *ź, źh*): av. *aži-* = sti. *ahi-*, av. *taeža-* = sti. *tejas-* aj.

1436 Ii. dentální sykavka *s* je v sti. uchována beze změn, v íránských j. však jen před okluzivami a *n*, jakož i v pozici po *t*: av. *staotārem* = sti. *stotāram*, av. *asti* = stpers. *astiy* = sti. *asti*, av. *snāyaeta* = sti. *snāyeta*, av. *masyo* = sti. *matsyah* apod. Po labiále se mění v *š*: av. *drafšo* = sti. *drapsah* apod. V ostatních pozicích se mění v *h*: av. *ha^urva-* = stpers. *haruva-* = sti. *sarva-*, av. *ahura-* = sti. *asura-*, gav. *ahī* = stpers. *ahy* = sti. *asi* ap. Před původním *ā* se v avestě objevuje *ṛh* (§ 1231): av. *ušanhəm* = sti. *ušasām*, av. *vanhəuš* = sti. *vasoh*, av. *mānhəm* = sti. *māsam* ap. Skupina *ṛh* může ovšem také reprezentovat původní *ns* (v gáthovém dialektu bývá v tom případě [ə]nṛh): av. *sanhāni* = gav. *sənghāni* = sti. *sāmsāni* ap. Skupina *sv* se mění v *hv*, psané v avestě buď jako *hv* (dva znaky) nebo *x^w* (jeden znak): av. *x^wanzhərəm* = sti. *svasāram*, av. *āhva* (*āhu* + *a*) = sti. *āsu*, av. *harax^watīm* = sti. *sarasvatīm* apod. V některých případech nacházíme jako střídnici za *sv* av. *ṛuh* (← **ṛhv*): av. *baraṇuha* = sti. *bharasva*, av. *vazuhīm* = sti. *vasvīm* apod.

14361 V jistých pozicích írán. *h* (< *s*) vypadlo: V avestě před *m* na začátku slova a před *r* ve skupině *ṛhr* (ale zde může jít o grafickou záležitost): av. *mahi* = sti. *smasi*, av. *hazanzəm* = sti. *sahasram* ap. Ve staroperštině zaniklo *h* před *r, n, u* a ve skupině *hv*: stpers. *rauta* = sti. *srotah*, stpers. *amiy* = gav. *ahmī* = sti. *asmi*, stpers. *uva-* = av. *x^wa-* = sti. *sva-* (střídnice *f* za ii. *sv* je patrně médismus: sti. *svaranaḥ* = av. *x^warəno* = stpers. *-farnah*).

14362 Palatální *š*, vzniknuvší na prahu ii. období podle § 15251, je uchováno v íránských a indických j. (srovn. však § 1437): av. *gaoša-* = stpers. *gauša-* = sti. *ghoša-*, av. *vahišta-* = sti. *vasištha-*, gav. *vaxšyā* = sti. *vakšyāmi* (*vač-*) apod. Avestskému *š* odpovídá sti. *š* i v případech uvedených v §§ 1435, 2364l. Jindy odpovídá

avestskému *š* sti. *ś* (§ 1435), *kš* (§§ 15252, 23651), *č* nebo *rt*. Poslední dva případy jsou výsledkem speciálního av. vývoje skupin *čy*, *rt*: gav. *vašyete* = sti. *učyate*, av. *šyaođnam* = sti. *čyautnam* apod., av. *mašya-* = stpers. *martiya-* = sti. *martya-*, av. *aša-* = sti. *řta-* aj.

14363 Změnami *ž* > *ž*, *ǰ* > *ž* (§ 1435), *dd(h)* > *zd(h)* (§ 23642) došlo v ii. období k fonologizaci znělých alofonů sykavek *s*, *š* (§ 1525). V av. jsou znělé sykavky *z*, *ž* uchovány, zato v sti. už v prehistorické době zanikly (§ 23643).

1437 Sykavky *š*, *ž* a likvida *r* nabyly v Indii — patrně vlivem drávidského substrátu — typické cerebrální (kakuminální) zabarvení (u sykavek jde vlastně o posun artikulace dopředu). Kontaktní, příp. dálkovou (v případech *n* — § 2251) asimilací se toto zabarvení přeneslo na následující souhlásky *t*, *th*, *d*, *dh*, *n*: sti. *-išṭha-* (ř. *-ιστος*, § 39623), *tršṇā-* = *trš* + *nā*, *pra-ṇamati* (*nam-*) apod. K fonologizaci rozdílů *t* : *t*, *d* : *ḍ* přispěly hlavně dva faktory: 1. Změny některých souhláskových skupin obsahujících cerebrálu (zánik cerebrálního *ž* ve skupinách *ždh* ap. — § 23643, zjednodušení koncových skupin obsahujících druhotně vzniklé *t*, např. **viš* + *S* > **višS* > **viṣ* > *viṣ* — §§ 1453, 23651). 2. Přejímání slov obsahujících cerebrály z neindoevropských jazyků Indie, jakož i z prákrťů. Střind. hláskové změny (*r* > *a*, *i*, *u*; *št* > *tt(h)* apod.) vedly totiž k tomu, že výskyt cerebrál již nebyl vázán na sousedství některé z výše uvedených hlásek: *gaṇa-* < *grṇa-*, *bhaṭa-* < *bhrṭa-* apod. Takto byl rozdíl *t* : *t* (atd.) fonologizován uvnitř slov a na konci (v pauze); v iniciální pozici je frekvence cerebrál minimální.

1438 Nosovky *n*, *m* zůstaly ve většině případů beze změny. K sti. cerebralizaci *n* srovn. §§ 2251, 1437. V pozici před sykavkou došlo patrně ještě v ii. období k oslabení nosovky: v av. vzniká nazalizované *a* (§ 1412), v sti. anusvár (§ 1124). Např. av. *dahišta-* = *damsišṭha-*, av. *qzah-* = sti. *aṃhas-* (**aṅzhas-*) ap.

144 Nejdůležitější hláskové responze v nekoncové pozici (transformační pravidla pro převod íránských forem na sti. podoby) jsou uvedeny v tabulce na str. 26.

145 Změny na konci slov

Hlásky na konci slov jsou náchylnější ke změnám než hlásky uvnitř slov; příčina tohoto jevu zřejmě tkví ve zvýšené redundanci konců slov. Konec je typická „slabá pozice“, kde se obvykle neutralizují rozdíly mezi různými artikulačními typy souhlásek. K takovéto neutralizaci snad došlo už v předindoiránském období (svědčí o tom obdobné jevy v řečtině, latině aj.). Okluzívy jednotlivých lokalizačních řad byly na konci slova zastoupeny slabě artikulovanými souhláskami *K*, *T*, *P* (s irrelevantní znělostí), sykavka (zvláště častá na konci ide. slov) frikativou neurčitého místa artikulace *S* (v předstupni indoiráštiny, příp. už v době východoide. společenství — § 26), likvida *r* slabě artikulovaným *R* apod. V indoiránském prajazyce mohlo slovo končit jakoukoli samohláskou nebo dvojháskou, dále výše uvedenými

av.	stpers.	sti.	§	av.	stpers.	sti.	§§
<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	1411	<i>d</i> (ð)	<i>d</i>	<i>d, ð</i>	1433
<i>e</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	1411	<i>d</i> (ð)	<i>d</i>	<i>dh, ðh</i>	1434
<i>o</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	1411	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	1431
<i>ə</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	1411	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	1431
<i>i</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	1413	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>ph</i>	1432
<i>u</i>	<i>u</i>	<i>u</i>	1413	<i>b</i> (<i>w</i>)	<i>b</i>	<i>b</i>	1433
<i>ā</i>	<i>ā</i>	<i>ā</i>	1411	<i>b</i> (<i>w</i>)	<i>b</i>	<i>bh</i>	1434
<i>e</i>	<i>ā</i>	<i>ā</i>	1411	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	1438
<i>o</i>	<i>ā</i>	<i>ā</i>	1411	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	1438
<i>đ</i>	<i>ā</i>	<i>ā</i>	1412	<i>s</i>	<i>s</i>	<i>s</i>	1436
<i>q</i>	<i>ā</i>	<i>ā</i> (<i>m</i>)	1412	<i>s</i>	∅	<i>ś</i>	1435
<i>ə</i> (<i>n</i>)	<i>ā</i>	<i>ā</i> (<i>m</i>)	1412	<i>s</i>		<i>čh</i>	1432
<i>ī</i>	<i>ī</i>	<i>ī</i>	1413	<i>z</i>	<i>d</i>	<i>ǰ</i>	1435
<i>ū</i>	<i>ū</i>	<i>ū</i>	1413	<i>z</i>	<i>d</i>	<i>h</i>	1435
<i>ae, oi</i>	<i>ai</i>	<i>e</i>	1414	<i>z</i>	<i>z</i>	∅	23643
<i>au, əu</i>	<i>au</i>	<i>o</i>	1414	<i>š</i>	<i>š</i>	<i>š</i>	15251
<i>āi</i>	<i>āi</i>	<i>ai</i>	1414	<i>š</i>		<i>kš</i>	15252
<i>āu</i>	<i>āu</i>	<i>au</i>	1414	<i>š</i>		<i>ś</i>	1435
<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k, č</i>	1521	<i>š</i> (<i>y</i>)		<i>č</i> (<i>y</i>)	14362
<i>x</i>	<i>x</i>	<i>k</i>	1431	<i>š</i>	<i>rt</i>	<i>rt</i>	14362
<i>x</i>	<i>x</i>	<i>kh</i>	1432	<i>ž</i>	<i>ž</i>	∅	23643
<i>g</i> (<i>γ</i>)	<i>g</i>	<i>g, ǰ</i>	1521	<i>ž</i>		<i>ǰ</i>	1435
<i>g</i> (<i>γ</i>)	<i>g</i>	<i>gh, h</i>	1521	(<i>n</i>) <i>h</i>	<i>h</i>	<i>s</i>	1436
<i>č</i>	<i>č</i>	<i>č, k</i>	1521	<i>y</i>	<i>y</i>	<i>y</i>	142
<i>ǰ</i>	<i>ǰ</i>	<i>ǰ, g</i>	1521	<i>v</i>	<i>v</i>	<i>v</i>	152
<i>ǰ</i>	<i>ǰ</i>	<i>h, gh</i>	1521	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r, l</i>	1421
<i>t</i>	<i>t</i>	<i>t, ṭ</i>	1437	<i>ara, əra</i>	<i>ar</i>	<i>r</i>	1421
<i>ð</i>	<i>ð</i>	<i>t</i>	1431				
<i>ð</i>	<i>ð</i>	<i>th</i>	1432				

oslabenými souhláskami (k nimž přistoupilo ještě *Š*— varianta *S* po *i, ū, r, k* — § 15251) a souhláskovými skupinami se *s* (*S*) nebo *t* (*T*).

1451 Nekryté koncové samohlásky a dvojhásky zůstávají ve sti. zpravidla beze změn, v íránštině ve většině případů. Za koncové diftongy **-ai, *-au* je v avestě *-e, -o*, za koncové postkonsonantické *-ya* zpravidla *-e* (§ 1455). K neutralizaci kvantitativních protikladů v íránských j. srovn. §§ 1224, 131.

1452 Souhláska *S* (slabě artikulovaná frikativa neurčitého místa artikulace) je v sti. zastoupena visargem (*h*), v íránských j. odpadla, přičemž v av. došlo k zaokrouhlení předcházejícího *ā* (sti. *-aḥ* = av. *-o* = stpers. *-a*; sti. *-āḥ* = av. *-ā* = stpers. *-ā*). Její varianta *Ṣ* je v sti. zastoupena rovněž visargem, kdežto v íránštině se mění v *-š* (sti. *-iḥ* = av., stpers. *-iš* atd.). Likvida *R* je v sti. zastoupena visargem, v íránských j. bývá uchována jako *-r* (v av. často s opěrným *ə*). Koncové *m* je všude uchováno; v av. způsobilo změny předcházejícího *ā* (§§ 1411-2). Dentála *T* (ostatní okluzívy mají v koncové pozici minimální frekvenci) není v sti. graficky odlišena od normálního *t*, zato av. má pro ni zvláštní grafém *t̄* (§ 1231); v stpers. odpadla.

1453 Skupiny okluzíva (sykavka) + *s*, *t* byly v sti. vesměs zjednodušeny odpadnutím druhé souhlásky, kdežto v av. jsou značnou měrou uchovány:

*ii.	sti.	av.	*ii.	sti.	av.
<i>-kṢ</i>	<i>-k</i>	<i>-xš</i>	<i>-kT</i>	<i>-k</i>	<i>-g^ət̄ (!)</i>
<i>-tS</i>	<i>-t</i>	<i>-s</i>	<i>-tT</i>	<i>-t</i>	<i>-st</i>
<i>-pS</i>	<i>-p</i>	<i>-fš</i>	<i>-pT</i>	<i>-p</i>	?
<i>-śS</i>	<i>-ṭ, -k</i>	<i>-š</i>	<i>-śT</i>	<i>-k, -ṭ</i>	<i>-št (?)</i>
<i>-šS</i>	<i>-ṭ</i>	<i>-š</i>	<i>-šT</i>	<i>-ḥ</i>	<i>-št</i>
<i>-sS</i>	<i>-ḥ</i>	<i>-s</i>	<i>-sT</i>	<i>-ḥ</i>	<i>-s</i>
<i>-rṢ</i>	<i>-ḥ</i>	<i>-rš</i>	<i>-rT</i>	<i>-ḥ</i>	<i>-raṭ̄</i>
			<i>-nT</i>	<i>-n</i>	<i>-n</i>

Tento vývoj vedl v sti. ke zkomolení mnoha gramatických forem, zejména nominativů sg. souhláskové deklinace a tvarů 2. a 3. os. sg. akt. atematických prezentů (aoristů) a *s*-aoristů. Pádové a osobní morfémy se tu v mnoha případech realizují jako *θ* a koncová souhláska těchto forem může zastupovat různé souhláskové skupiny (ale i jednoduchou souhlásku):

-k < *-k*, *-kṢ* (ide. *k*, *g*, *gh*, *k̄*, *ḡ*, *gh̄* atd. + *s*), *-kT* (*k*, *g*, *gh*, *k̄*, *ḡ*, *gh̄* atd. + *t*)

-ṭ < *-ṭS* (ide. *k̄*, *ḡ*, *gh̄* + *s* nebo ii. *s*, *š* + *s*)

-t < *-t*, *-tS* (ide. *t*, *d*, *dh* + *s*), *-tT* (ide. *t*, *d*, *dh* + *t*)

-p < *-pS* (ide. *p*, *b*, *bh* + *s*)

-n < *-n*, *-nS* (*n*, *m* + *s*), *-nT* (*n*, *m* + *t*), *-ntS* (*nt* + *s*)

-ḥ < *-S*, *-Ṣ* (ide. *-s*), *-R* (*-r*), *-rS* (*r* + *s*), *-rT* (*r* + *t*), *-sT* (*s* + *t*), *-šT* (*s* + *t*)

Příklady budou uvedeny v odstavcích pojednávajících o příslušném deklinačním nebo konjugačním typu.

1454 Koncové skupiny s nosovkou se vyvíjely v sti. a av. rozdílným způsobem:

*ii.	sti.	av.	gav.
-anS	*-an → -ān	-a	-aŋg, -qs-čā
-ā(n)S	-āh	-ā	-ā, -ās-čā
-inŠ	*-in → -īn	-iš	-īš
-unŠ	*-un → -ūn	-ūš	-ūš
-antS	-an	-qs, -ā	-qs, -as, -ā

Příklady budou uvedeny v kapitolách o deklinaci a konjugaci.

1455 V koncových slabikách obsahujících *y* a *v* došlo v av. k četným kontrakcím a synkopám:

-*Cya* (zejm. -*hya*) > -*Ce* (-*he*): av. *aspahe* (ale gav. *aspahyā*) = sti. *ašvasya*, av. *yeyhe* = sti. *yasya* apod.

-*Cyam* > -*Cim*, -*Cvam* > -*Cūm*: av. *zaranim* = sti. *hiraṇyam*, av. *daeūm* = sti. *devam*, gav. -*dūm* = sti. -*dhvam* (§ 664) ap.

-*iyam* > -*īm*, -*ayam* > -*aem*, -*avam* > -*aom*: av. *aem* = sti. *ayam*, av. *mraom* = sti. *abravam* apod.

15 Geneze indoiránského systému

151 Srovnáním sti. (ii.) hláskového systému se systémy jiných staroindoevropských jazyků docházíme k rekonstrukci indoevropského hláskového systému:

<i>p</i>	<i>b</i>	<i>bh</i>		<i>m</i>			
						<i>r</i>	<i>l</i>
<i>t</i>	<i>d</i>	<i>dh</i>	<i>s</i>	<i>n</i>			
						<i>i/y</i>	<i>u/w</i>
<i>k</i>	<i>g</i>	<i>gh</i>	<i>H₁</i>			<i>a</i>	<i>e</i>
							<i>o</i>
<i>k</i>	<i>g</i>	<i>gh</i>	<i>H₂</i>			(<i>ā</i>)	(<i>ē</i>)
							(<i>ō</i>)
<i>k^w</i>	<i>g^w</i>	<i>g^wh</i>	<i>H₃</i>				

1511 Naše rekonstrukce počítá s třemi řadami ide. velár: s palatálními velárami *k*, *g*, *gh*, s (čistými) velárami *k*, *g*, *gh* a s labiovelárami *k^w*, *g^w*, *g^wh*. Někteří jazykovědci ovšem rekonstruují jen dvě řady (nepočítají s palatálami nebo pod.).

1512 Souhlásky *bh*, *dh*, *gh*, *gh*, *g^wh* se tradičně nazývají „(znělé) aspiráty“. Jde ovšem o konvenční označení fonologického rozdílu, jehož podstatu neznáme (patrně šlo o jiný rozdíl než je sti. rozdíl *b* : *bh* atd.).

1513 Velká většina současných jazykovědců se domnívá, že v raném stadiu vývoje ide. jazyků existovaly zvláštní frikativní souhlásky, tzv. laryngály. Většinou se

počítá se třemi laryngálami: H_1 (H' — palatalizovaná velární frikativa?), H_2 (H — velární frikativa?) a H_3 (H^w — labiovelární frikativa?). V některých pozicích zanikly 1. snad ještě před definitivním rozpadem ide. společenství, v jiných snad přežily ještě v izolovaných ide. dialektech; srovn. §§ 14, 1561, 2283 aj.

1514 Fonémy $/m/$, $/n/$ (nazály), $/r/$, $/l/$ (likvidy) a $/y/$, $/w/$ (polosamohlásky) se realizovaly buď jako souhlásky nebo jako samohlásky:

$[m]$ $[n]$ $[r]$ $[l]$ $[y]$ $[w]$ — konsonantické alofony sonant

$[m]$ $[n]$ $[r]$ $[l]$ $[i]$ $[u]$ — vokalické alofony sonant

Ke vztahu mezi $/r/$ a $/l/$ srovn. ještě §§ 153n.

1515 Rekonstrukce tří pravých samohlásek (a , e , o) se zakládá výhradně na stavu jiných ide. jazyků (především ř. a lat.). Ii. stav svědčí pouze o předindoiránské existenci rozdílu mezi palatální a nepalatální nízkou samohláskou. Srovn. dále §§ 1551, 2282. Vedle toho se počítá s existencí nefonématické (opěrné) samohlásky o .

152 Souhlásky

1521 Za ide. velární a labiovelární souhlásky jsou v ii. jednotné střídnice: rozdíl mezi oběma řadami zanikl zřejmě již na prahu ii. období. V ii. se tato jednotná řada dále vyvíjela dvojím způsobem: velární artikulace zůstala zachována jen před původním a (o), u a před souhláskou, kdežto před původním e , i/y došlo k palatalizaci: k , g , $gh >$ ii. $č$, $ǰ$, $ǰh$ (obdobný vývoj proběhl, ovšem mnohem později, ve slovanštině). Palatální veláry k , g , gh se v ii. změnily v palatální sykavky $š$, $ž$, $žh$ (obdobně v jiných „satemových“ j. — slov., balt., arm. aj.). K dalšímu vývoji srovn. §§ 14341, 1435.

Responze;

	*ii.	sti.	av.	ř.	lat.	got.	lit.	stsl.	*ide.
1	<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k, x</i>	<i>κ</i>	<i>c</i>	<i>h</i>	<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k</i>
2	<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k x</i>	<i>π τ κ</i>	<i>qu</i>	<i>h^w</i>	<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k^w</i>
3	<i>g</i>	<i>g</i>	<i>g (γ)</i>	<i>γ</i>	<i>g</i>	<i>k</i>	<i>g</i>	<i>g</i>	<i>g</i>
4	<i>g</i>	<i>g</i>	<i>g (γ)</i>	<i>β δ γ</i>	<i>v gu</i>	<i>q</i>	<i>g</i>	<i>g</i>	<i>g^w</i>
5	<i>gh</i>	<i>gh</i>	<i>g (γ)</i>	<i>χ</i>	<i>h g</i>	<i>g</i>	<i>g</i>	<i>g</i>	<i>gh</i>
6	<i>gh</i>	<i>gh</i>	<i>g (γ)</i>	<i>φ κ χ</i>	<i>f gu v</i>	<i>w g</i>	<i>g</i>	<i>g</i>	<i>g^wh</i>
7	<i>č</i>	<i>č</i>	<i>č</i>	<i>κ</i>	<i>c</i>	<i>h</i>	<i>k</i>	<i>k č</i>	<i>k</i>
8	<i>č</i>	<i>č</i>	<i>č</i>	<i>π τ κ</i>	<i>qu</i>	<i>h^w</i>	<i>k</i>	<i>k č</i>	<i>k^w</i>
9	<i>ǰ</i>	<i>ǰ</i>	<i>ǰ</i>	<i>γ</i>	<i>g</i>	<i>k</i>	<i>g</i>	<i>g ž</i>	<i>g</i>
10	<i>ǰ</i>	<i>ǰ</i>	<i>ǰ</i>	<i>β δ γ</i>	<i>v gu</i>	<i>q</i>	<i>g</i>	<i>g ž</i>	<i>g^w</i>
11	<i>ǰh</i>	<i>h</i>	<i>ǰ</i>	<i>χ</i>	<i>h g</i>	<i>g</i>	<i>g</i>	<i>g ž</i>	<i>gh</i>

	*ii.	sti.	av.	ř.	lat.	got.	lit.	stsl.	*ide.
12	ǰh	h	ǰ	ϕ θ χ	f g u v	w g	g	g ž	g ^w h
13	ś	ś	s	κ	c	h	š	s	k
14	ž	ǰ	z	γ	g	k	ž	z	ǰ
15	žh	h	z	χ	h g	g	ž	z	ǰh

Příklady:

1. sti. *kraviš-*, ř. *κρέας*, lat. *cruor*, lit. *kraujas*, č. *krev*; sti. *kupyate*, lat. *cupiō*, č. *kypěti* aj.
2. sti. *ka-*, lat. *quod*, got. *hwas*, lit. *kas*, stsl. *кѣто* (§ 541); sti. *riṅakti* (*rič-*), ř. *λείπω*, lat. *linguō*, lit. *likti* aj.
3. sti. *yuga-*, ř. *ζυγόν*, lat. *iugum*, got. *juk*, lit. *jungas*, stsl. *igo*; sti. *stħag-*, ř. *στέγω*, lat. *tegō* aj.
4. sti. *gam-*, ř. *βαίνω*, lat. *veniō*, got. *qiman*; sti. *go-*, ř. *βοῦς* lat. *bōs*, stsas. *kō*, lot. *guovs*, stsl. *goveđo*, toch. A *ko* aj.
5. sti. *ḍārgha-*, ř. *δολιχός*, stsl. *dlъgъ*; sti. *megha-*, ř. *ὀμιχλη*, lit. *miġla*, stsl. *moġla* aj.
6. sti. *gharma-*, ř. *θέρμος*, lat. *formus*, nhn. *warm*, stsl. *gorěti*; sti. *laghu-*, ř. *ἐλαχύς*, lat. *levis*, stsl. *lъgъkъ* aj.
7. sti. *čand-*, lat. *candeō*, velš. *cann* aj.
8. sti. *ča*, ř. *τε*, lat. *que* (§ 74); sti. *čit*, ř. *τι*, lat. *quid*, stsl. *čyto* (§ 541); sti. *pačati*, ř. *πέττω*, lat. *coquō*, stsl. *pekъ*, *pečeši* aj.
9. sti. *ǰar-*, ř. *ἐγείρω*, stsev. *karskr* aj.
10. sti. *ǰiva-* ř. *βίος*, lat. *vīvus*, got. *qivus*, lit. *gyvas*, stsl. *živъ*; sti. *ǰanī-*, ř. *γυνή*, got. *qinō*, stsl. *žena* aj.
11. sti. *druhyati*, av. *druj-*, sthn. *triogan*; sti. *duhitr-*, av. *dugədar-*, ř. *θυγάτηρ*, got. *dauihtar*, lit. *duktė*, stsl. *dъšti* aj.
12. sti. *kanti*, het. *kuenzi*, ř. *θεινω*, lat. *dē-fendō*, lit. *genu*, stsl. *ženъ*, *gъnati*; sti. *dahati*, lat. *foveō*, lit. *degu*, stsl. *žegъ* aj.
13. sti. *śata-*, ř. *ἑκατόν*, lat. *centum*, got. *hund*, lit. *šimtas*, stsl. *сѣто*, toch. *kant* (§ 45); sti. *veša-*, ř. *(F)οἶκος*, lat. *vīcus*, stsl. *vъsъ* aj.
14. sti. *ǰhā-*, ř. *γιννώσκω*, lat. *gnōscō*, got. *kunnan*, lit. *žinoti*, stsl. *znati*; sti. *bhūrǰa-*, sthn. *birihha*, lit. *beržas*, rus. *bereza* aj.
15. sti. *hima-*, ř. *χείμων*, lat. *hiems*, lit. *žiema*, stsl. *zima*; sti. *lih-*, ř. *λείχω*, lat. *lingō*, got. *bi-laiġōn*, lit. *liežiū*, stsl. *lizati* aj.

1522 li. dentály představují pokračování obdobných hlásek indoevropských:

*ii.	sti.	av.	ř.	lat.	got.	lit.	stsl.	*ide.
<i>t</i>	<i>t</i>	<i>t θ</i>	<i>τ</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>t</i>	<i>t</i>
<i>d</i>	<i>d</i>	<i>d (δ)</i>	<i>δ</i>	<i>d</i>	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>d</i>	<i>d</i>
<i>dh</i>	<i>dh</i>	<i>d (δ)</i>	<i>θ</i>	<i>d f b</i>	<i>d</i>	<i>d</i>	<i>d</i>	<i>dh</i>
<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>ν</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>

Příklady:

sti. *tanu-*, lat. *tenuis*, stsev. *punnr*, stsl. *тнѣкъ*; sti. *vartati*, lat. *vertō*, got. *wairpan*, lit. *vartyti*, stsl. *врѣтѣти*; sti. *daša*, ř. *δέκα*, lat. *decem*, got. *taihum*, lit. *dešimt*, stsl. *desęt* (§ 41.10); sti. *vid-*, ř. *οἶδα*, lat. *videō*, got. *wait*, stsl. *viděti*; sti. *dhūma-*, ř. *θύμος*, lat. *fūmus*, lit. *dumai*, stsl. *dymъ*; sti. *madhu-*, ř. *μεθύ*, stsas. *medu*, lit. *medus*, stsl. *medъ*; sti. *nāman-*, ř. *ὄνομα*, lat. *nōmen* aj.

1523 Ii. labiály představují pokračování obdobných souhlásek indoevropských:

*ii.	sti.	av.	ř.	lat.	got.	lit.	stsl.	*ide.
<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p f</i>	<i>π</i>	<i>p</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>
<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b (w)</i>	<i>β</i>	<i>b</i>	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>
<i>bh</i>	<i>bh</i>	<i>b (w)</i>	<i>φ</i>	<i>f b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>bh</i>
<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>μ</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>

Příklady:

sti. *pañā*, ř. *πέντε*, got. *fimf*, lit. *penki*, stsl. *petъ* (§ 415); sti. *sarpate*, ř. *ἔρπω*, lat. *serpō*; sti. *bhrātr-*, ř. *φράτωρ*, lat. *frāter*, got. *brōpar*, lit. *brolis*, stsl. *bratъ*; sti. *nabhas-*, ř. *νέφος*, lat. *nebula*, stsl. *nebo*; sti. *māšikā-*, ř. *μῦς*, lat. *mūs*, sthn. *mūs*, stsl. *myšъ* aj. — Pro ide. *b* chybějí bezpečné doklady; uvádí se zejména sti. *bala-*, ř. *βελτίων*, lat. *dē-bilis*, stsl. *boljъb* aj.

1524 Neznělé aspiráty *kh*, *th*, *ph* se staly (podle dnes převládajícího názoru) samostatnými fonémy teprve v indičtině: vzešly jednak ze spojení *k*, *t*, *p* + *H*, jednak existovaly už dříve jako varianty (kombinatorní, expresivní) fonémů *|k|*, *|t|*, *|p|* (§§ 14, 1432). — S laryngálním původem neznělé aspiráty lze počítat např. v těchto případech: sti. *sakhi-* (§ 23325) má v slabých pádech kmen *sakh-* (dat. sg. *sakhye* < **sakH-y-ai*), v středních pádech *sakhi-*, v silných pádech *sakhā-* (nom. sg. *sakhā* < **sakā* < **sakaH*[*i*] — aspirace je analogická podle slabých pádů!). Sloveso *khanati* má participium prēt. *khāta-*; předindoirán. kořen byl *kHan-*, z toho ps. kmen *kHana-*, part.pt. **kHn-ta-* > **kāta-*, analog. vyrovnáním *khāta-*. Podobně part. pt. *sthita-* (< **stH^o-ta-*) vedle *tišṭhati* (< **sti-stHa-ti*); *sthā-* (< **staH*) má analogické *th*. Latinskému *rota* (< **rotaH*) odpovídá sti. *ratha-* (< **ratH-a-*) apod.

15241 Zatímco v případech tohoto druhu odpovídá sti. aspiráté v řečtině zpravidla neaspirovaná okluzíva ($\sigma\acute{\alpha}\tau\omicron\varsigma = sth\acute{\iota}ta-$ ap.), ukazují nečetné případy, kde sti. neznělé aspiráté odpovídá v ř. rovněž aspiráta, na nefonématickou variaci $t \sim th$ (apod.) již indoevropského stáří: sti. $\acute{\sigma}\alpha\eta\kappa\eta-$, ř. $\kappa\omicron\gamma\chi\omicron\varsigma$; sti. $k\eta\alpha\alpha-$, ř. $\kappa\acute{\alpha}\rho\chi\alpha\omicron\varsigma$, sti. $ma\theta-$, ř. $\mu\acute{o}\theta\omicron\varsigma$; sti. $phala-$, ř. $\delta\varphi\epsilon\lambda\omicron\varsigma$ apod.

1525 Sti. sykavka *s* je zpravidla pokračováním obdobné souhlásky indoíránské a indoevropské (av. *h, s*, ř. $\sigma, \acute{\sigma}, \theta$, lat. *s, r*, got. *s, z*, lit. *s*, stsl. *s*): sti. *sana-*, lat. *senex*, got. *sineigs*, lit. *senas*; sti. *sapta*, av. *hapta-*, ř. $\acute{\epsilon}\pi\tau\alpha$, lat. *septem*, got. *sibun*, lit. *septyni*, stsl. *sedmь* (§ 417); sti. *asti*, ř. $\acute{\epsilon}\sigma\tau\acute{\iota}$ lat. *est*, got. *ist*, stlit. *esti*, stsl. *jestъ* aj. — Foném (*s*) měl už v ide. období znělý alofon [z] (v pozici před znělými souhláskami).

15251 Ve všech ide. jazycích představuje souhláska *s* poměrně labilní element, podléhající změnám různého druhu, a to jak na konci, tak i na začátku a uprostřed slov. Typickou změnou tohoto druhu je přechod $s > \acute{s}$, k němuž došlo v indoíránsčině po hláskách $\acute{i}, \acute{u}, r, k$; za obdobných podmínek se v slov. změnilo *s* v ch/\acute{s} , Např.: sti. *snušā-*, ř. $\nu\acute{o}\varsigma$, lat. *nurus*, stsl. *snъcha*; sti. *mūšikā-*, ř. $\mu\acute{o}\varsigma, \mu\acute{o}\varsigma$, lat. *mūs, mūris*, sthn. *mūs*, stsl. *myšь*; sti. *dakšīna-*, ř. $\delta\epsilon\acute{\xi}\acute{\iota}\omicron\varsigma$, lat. *dexter*; sti. *tršṇā-*, ř. $\tau\acute{\epsilon}\rho\sigma\omicron\mu\alpha\iota$, lat. *torreō*, got. *þaúrsum* apod.

15252 V některých případech odpovídá staroindickému *kš* (av. \acute{s}) v řečtině souhlásková skupina $\kappa\tau$: sti. *kšiti-*, av. *šiti-*, ř. $\kappa\tau\acute{\iota}\sigma\iota\varsigma$ sti. $\gamma\kappa\acute{s}\alpha-$, av. *arāša-*, ř. $\acute{\alpha}\rho\kappa\tau\omicron\varsigma$; sti. *takšan-*, av. *tašan-*, ř. $\tau\acute{\epsilon}\kappa\tau\omicron\upsilon\upsilon$ apod. Jindy je proti sti. *kš* řecké $\chi\theta, \varphi\theta$ nebo pod.: sti. *kšam-*, av. *zam-*, ř. $\chi\theta\acute{o}\nu$ aj. Starší jazykověda řešila takovéto případy rekonstrukcí zvláštní řady ide. frikativ, vyskytující se pouze v kombinaci s velárami: $kp >$ sti. *kš*, ř. $\kappa\tau, g\acute{t}h >$ sti. *kš*, av. *z, ř. $\chi\theta$* apod. Objevila se též teorie postulující čtvrtou řadu ide. velár: k^s, g^s atd. Zdá se však, že i pro tyto případy vystačíme s inventářem souhlásek uvedených v § 151: sti. *kš* = ř. $\kappa\tau$ snad vzniklo zjednodušením trojčlenné souhláskové skupiny *kst* (*s* epentetickým *s*?) nebo pod.

153 Otázky spojené s vývojem likvid představují jednu z nejobtížnějších kapitol indického hláskosloví. Distribuce likvid v klasickém sanskrtu neodpovídá jejich distribuci ani ve védštině ani v prákrtech. Klasickému *l* odpovídá ve véd. někdy *l*, jindy *r*, klasickému *r* může odpovídat střind. *l* apod. V staroíránských jazycích odpovídá indickým likvidám *r*. V ostatních ide. jazycích odpovídá staroindickému *l* zpravidla opět *l*, staroindickému *r* naproti tomu jak *r*, tak i *l*.

Příklady:

sti. *rudhira-*, ř. $\acute{\epsilon}\rho\nu\theta\acute{\rho}\omicron\varsigma$, lat. *ruber*, sthn. *rōt*, lit. *raudas*, stsl. *rudъ*; sti. *piparti (pr-), pūrṇa-*, ř. $\pi\mu\pi\lambda\acute{\eta}\mu\iota$, lat. *plēō, plēnus*, got. *fulls*, lit. *pilnas*, stsl. *plъnъ*; sti. *lubhyati*, lat. *lubet*, got. *liufs*, stsl. *ljubъ, ljubiti*; sti.kl. *laghu-*, véd. *raghu-*, ř. $\acute{\epsilon}\lambda\alpha\chi\acute{o}\varsigma$, lat. *levis*, got. *leihts*, lit. *lengvas*, stsl. *lъgъkъ*; sti. *raṅyati, laṅjate*, ř. $\acute{\rho}\acute{\epsilon}\zeta\omega$ apod.

1531 Tuto spletitou situaci lze řešit v podstatě trojím způsobem: 1. V ide. období

se rozlišovalo /r/ a /l/, v ii. však obě likvidy splynuly. Íránština tento stav uchovala, v indických nářečích došlo k sekundární diferenciaci. — 2. V ide. období se rozlišovalo /r/ a /l/. Indoírántina zdělila tento rozdíl, při její nářeční diferenciaci však došlo k různému vývoji: část dialektů rozdíl uchovala, část nechala splynout likvidy — buď v /r/ nebo v /l/. Sti. stav je dán míšením dialektů (§ 04). Základem védského jazyka bylo r-ové nářečí (blízké íránským jazykům), základem kl. sanskrtu nářečí rozlišující /r/ a /l/; slova, jež tomu neodpovídají, pocházejí z jiných nářečí. — 3. V ide. období existoval jediný likvidový foném s alofony [r] a [l]; v „evropských“ větvích došlo (za neznámých podmínek) k fonologizaci těchto variant, kdežto indoíránskou větev zasáhl tento proces jen okrajově. Většina současných jazykovědců zastává názor uvedený sub 2.

1532 Poněkud jednodušší je situace u vokalického r: vokalické l je totiž doloženo pouze v několika tvarech kořene *klp-*, jehož původ je málo jasný. V ostatních idejazycích odpovídá indickému r buď r nebo l, zpravidla s „opěrnou“ samohláskou:

sti.	ř.	lat.	got.	lit.	stsl.	č.	*ide.
r	ρα αρ	or ur	ur	ir ur	rb rb	r	r
r	λα αλ	ol ul	ul	il ul	lb lb	l	l

Příklady:

sti. *rksa-*, ř. *ἄρκτος*, lat. *ursus*; sti. *mrti-*, lat. *mors*, lit. *mirtis*, č. *smrt*; sti. *prthu-* ř. *πλατός*; sti. *vka-*, got. *wulfs*, lit. *vilkas*, stsl. *vlъkъ*, č. *vlk* apod.

1533 Rekonstrukce slabičných nosovek (§ 1514) se zakládá na těchto hláskových rezpozích:

sti.	ř.	lat.	got.	lit.	stsl.	*ide.
a	α	en in	un	in	e	η
a	α	em im en	um un	im	e	η

Příklady:

sti. *mati-*, ř. *αὐτό-ματος*, lat. *mens*, got. *ga-munds*, lit. *at-mintis*, stsl. *pa-meťb*; sti. *daša-*, ř. *δέκα*, lat. *decem*, got. *taihun*, lit. *dešimt*, stsl. *desęťb* (§ 41.10); sti. *abhra-*, ř. *ἄφρός*, lat. *imber* apod.

Samohlásky

154 Sti. samohlásky *i*, *u* představují ve většině případů pokračování obdobných hlásek indoevropských. Totéž platí o jejich konsonantických variantách *y*, *v* (§ 1514):

sti.	ř.	lat.	got.	lit.	stsl.	*ide.
<i>i</i>	<i>ι</i>	<i>i</i>	<i>i ai</i>	<i>i</i>	<i>ι</i>	<i>i</i>
<i>u</i>	<i>υ</i>	<i>u</i>	<i>u ai</i>	<i>u</i>	<i>υ</i>	<i>u</i>
<i>y</i>	<i>ϛ ζ</i>	<i>i</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>j</i>	<i>y</i>
<i>v</i>	<i>Ϝ Ϝ</i>	<i>v</i>	<i>w</i>	<i>v</i>	<i>v</i>	<i>w</i>

Příklady:

sti. *avi-*, ř. *ὄ(Ϝ)ις*, lat. *ovis*, lit. *avis*, stsl. *овьца*; sti. *rudhira-*, ř. *ῥουθρός*, lat. *ruber*, stsl. *ръдръ*; sti. *yuga-*, ř. *ζυγόν*, lat. *iugum*, got. *juk*, lit. *jungas*; sti. *vahati*, lat. *vehō*, got. *ga-wigan*, lit. *vežu*, stsl. *vezq* apod.

1541 V pozici před *r* (*l*) představují sti. *i*, *u* zpravidla střídnice za ide. nefonématický vokál *o*; srovn. §§ 2234, 2236. Rovněž v pozici před jinými souhláskami zastupuje sti. *i* indoevropský redukováný vokál, jestliže mu v jiných ide. jazycích odpovídá jiná krátká samohláska než *i*. Takovému *i* bývá pokládáno za střídnici zvláštní ide. samohlásky — tzv. šva primum (*ə*); srovn. §§ 2281, 2283. V íránských j. bývá v prvním případě zpravidla *a*, v druhém *i*.

1542 Sti. polosamohláska *v* může být v jistém počtu případů pokládána za pozůstatek laryngály H_3 (v antevokalicckém postavení): véd. *dāvane* (*dā-*) < * doH_3-en- , *duvas-* < * doH_3-os- (srovn. lit. *dovana* < * doH_3-on- apod.); sti. *āvām* < * $ṛ-H_3-o-$ (§ 5154); sti. *pūrva-* < * $proH_3-o-$ (ř. *πρωτος* < * $proH_3-to-$); sti. *jīva-* < * $g^w iH_3-o-$ (§ 1543) apod.

1543 Sti. dlouhým samohláskám *ī*, *ū* odpovídají v ostatních ide. jazycích stejné samohlásky, resp. jejich střídnice:

sti.	ř.	lat.	got.	lit.	stsl.	*ide.
<i>ī</i>	<i>ī</i>	<i>ī</i>	<i>ei (= ī)</i>	<i>y (= ī)</i>	<i>i</i>	<i>ī</i>
<i>ū</i>	<i>υ</i>	<i>ū</i>	<i>ū</i>	<i>ū</i>	<i>y</i>	<i>ū</i>

Příklady:

sti. *jīva-*, lat. *vīvus*, lit. *gyvas*, stsl. *живъ*; sti. *mūšikā-*, ř. *μῦς*, lat. *mūs*, sthn. *mūs*, stsl. *мышъ*; sti. *sūnu-*, lit. *sūnus*, stsl. *synъ* aj.

Takováto *ī* a *ū* jsou starého původu: vznikla patrně náhradným dloužením za laryngálu ve skupinách *iHC* (> *īC*) a *uHC* (> *ūC*).

155 Nejfrekventovanější sti. samohláska *a* je zpravidla pokračováním indoíránského *a*; v ostatních ide. jazycích jí odpovídají krátké samohlásky různého timbru:

sti.	ř.	lat.	got.	lit.	stsl.
<i>a</i>	<i>ε</i>	<i>e</i>	<i>i ai</i>	<i>e</i>	<i>e</i>
<i>a</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>o</i>
<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>o</i>

Příklady:

sti. *asti*, ř. *ἄστί*, lat. *est*, got. *ist*, stlit. *esti*, stsl. *jestv*; sti. *janas-*, ř. *γένος*, lat. *genus*; sti. *avi-*, ř. *ὄψις*, lat. *ovis*, lit. *avis*, stsl. *ovbca*; sti. *pati-*, ř. *πόσις*, lat. *potis*, got. *brūp-faps*, lit. *patis*; sti. *aĵati*, ř. *ἄγω*, lat. *agō*; sti. *akša-*, ř. *ἄξων*, lat. *axis*, sthn. *ahsa*, lit. *ašis*, stsl. *osъ* apod.

1551 Tato základní otázka ide. vokalismu byla v různých vývojových obdobích srovnávací jazykovědy řešena různě: V nejstarším období vládlo přesvědčení, že ii. stav je původní a že samohlásky *e*, *o* vznikly v „evropských“ jazycích teprve druhotně z jednotného praindoevropského *a*. Tento názor byl později v mladogramatickém období vystřídán teorií, která spatřovala nejpůvodnější stav v ř. a lat. trojici *a*, *e*, *o*. Tato teorie, podle níž v ii. *a* splynuly tři ide. samohlásky (*a*, *e*, *o*), dodnes převládá: setkáme se s ní ve všech běžných příručkách. V novější době byla opětovně vyslovena domněnka, že ide. jazyky měly v rané fázi vývoje toliko jediný vokál (nepočítáme-li vokalické varianty sonant), k jehož označení se nejčastěji užívá grafému *e*. Vznik složitějšího vokalismu se připisuje vlivu laryngál, přízvuku apod.; srovn. §§ 1513, 1561, 2282. Ii. stav ovšem nemůže být přímým pokračováním tohoto praindoevropského stavu: palatalizační jevy (§ 1521) svědčí jasně o tom, že v předindoiránské fázi existoval rozdíl mezi palatální a nepalatální nízkou samohláskou.

156 Rovněž dlouhému ii. *ā* odpovídají jinde různé dlouhé samohlásky (nebo jejich střídnice):

sti.	ř.	lat.	got.	lit.	stsl.
<i>ā</i>	<i>η</i>	<i>ē</i>	<i>ē</i>	<i>ė</i>	<i>ě</i>
<i>ā</i>	<i>ω</i>	<i>ō</i>	<i>ō</i>	<i>uo</i>	<i>a</i>
<i>ā</i>	<i>α η</i>	<i>ā</i>	<i>ō</i>	<i>o</i>	<i>a</i>

Příklady:

sti. *dadhāmi* (*dhā-*), ř. *τίθημι*, lat. *fēcī* (*faciō*), lit. *dėti*, stsl. *děti*; sti. *mimāti* (*mā-*), ř. *μῆτις*, lat. *mētiōr*, got. *mēls*, lit. *metas*, stsl. *měra*; sti. *āšu-*, ř. *ὄσις*, lat. *ōcior*; sti. *dadāmi* (*dā-*), ř. *δίδωμι*, lat. *dōnum*, lit. *duoti*, stsl. *dati*; sti. *sihāna-*, ř. (dor.) *ισταμι*,

lat. *stāre*, stsl. *stati*; sti. *mātr-*, ř. (dor.) *μάτρη*, lat. *māter*, got. *mōdar*, lit. *motė*, stsl. *mati* apod.

1561 Dlouhé vokály tohoto typu jsou starého původu: vznikly (patrně ještě před rozpadem ide. společenství) náhradným dlužením za ztracenou laryngálu ve skupinách typu *VHC*. Různý timbre dlouhé samohlásky v ostatních ide. jazycích souvisí s rozdíly v zabarvení laryngál: **dhē-* < **dheH₁₋*, **dō-* < **deH₃₋*, **stā-* (§ 1524) < **steH₂₋*. V ii. došlo ke splnutí takto vzniklých dlouhých samohlásek *ā*, *ē*, *ō* (podobně jako u krátkých).

1562 Značná část ii. (sti.) délek ovšem vznikla jiným způsobem. Velmi starého data je dlužení v nominativu sg. *r-* a *n-*kmenů, k němuž patrně došlo náhradou za ztracené *s* ve skupinách *-ers*#, *-ors*#, *-ens*#, *-ons*# (> *-ē[r]*, *-ō[r]*, *-ē[n]*, *-ō[n]*) — srovn. § 3931). Toto dlužení je vlastně obdobou dlužení ve skupinách s laryngálou: *-enH*# > sti. *-ā* (§ 3943), *ṛHC* > sti. *āC* (§ 2283) apod. — V pozdější době vznikaly délky často kontrakcí vokálů na morfologickém švu; srovn. §§ 392n. Většina sekundárních délek nevznikla fonetickou cestou, ale představuje produkt morfologických procesů („analogie“) ve flexi (§§ 3442, 3444 aj.) i derivaci (DS kořenového vokálu — § 2282).

157 Ii. diftongy *ai*, *au* (sti. *e*, *o*) představují pokračování ide. bifonématických skupin samohlásky (*e*, *o*, *a*) + polosamohlásky (*i*, *u*). Tyto skupiny se v jednotlivých ide. jazycích měnily ve skutečné diftongy, jež pak v další fázi namnoze podlehly monoftongizaci:

	*ii.	ř.	lat.	got.	lit.	stsl.	*ide.
(1)	<i>ai</i>	<i>ei</i>	<i>ī</i>	<i>ei</i> (= <i>ī</i>)	<i>ei ie</i>	<i>i</i>	<i>ei</i>
(2)	<i>ai</i>	<i>oi</i>	<i>oe u</i>	<i>ái</i>	<i>ai ie</i>	<i>ě i</i>	<i>oi</i>
(3)	<i>ai</i>	<i>ai</i>	<i>ae</i>	<i>ái</i>	<i>ai ie</i>	<i>ě</i>	<i>ai</i>
(4)	<i>au</i>	<i>ev</i>	<i>ū</i>	<i>iu</i>	<i>au</i>	<i>'u</i>	<i>eu</i>
(5)	<i>au</i>	<i>ov</i>	<i>ū</i>	<i>áu</i>	<i>au</i>	<i>u</i>	<i>ou</i>
(6)	<i>au</i>	<i>av</i>	<i>au ō</i>	<i>áu</i>	<i>au</i>	<i>u</i>	<i>au</i>

Příklady:

(1) sti. *eti* (*i-*), ř. *εἶσι*, lat. *it*, lit. *eiti*; sti. *deva-*, lat. *dīvus*, lit. *dievas*, stsl. *divъ*; (2) sti. *eka-*, av. *aeva-*, stlat. *oinos* (> *ūnus*), got. *áins*, lit. *vienas*; sti. *veda*, ř. *oīda* got. *wáit*, stsl. *vědě*; (3) sti. *edha-*, ř. *αἶθω*, lat. *aedēs*; (4) sti. *jošati* (*juš-*), ř. *γεύομαι*, got. *kiusan*; (5) sti. *sūn-oh-*, lat. *curr-ūs*, got. *sun-aus*, lit. *sūn-aus*, stsl. *syn-u*; (6) sti. *ojas-*, ř. *αὐξάνω*, lat. *augeō*, got. *áukan*, lit. *augti* aj.

1571 Ii. dlouhé diftongy *āi*, *āu* — pokud se vyskytnou v kořenových slabikách — představují zpravidla produkt morfologického dloužení (§ 2282). V koncovkách vznikalo *āi*, *āu* buď kontrakcí (§ 1562), anebo náhradou za ztracenou laryngálu: sti. *naviḥ* < **naH₂us*, *-au* < *-oH₃* (§ 3951) apod. Druhá složka těchto diftongů byla patrně labilní už v ide. období (na místě dlouhého diftongu často nacházíme v jiných ide. jazycích dlouhý monoftong *ē*, *ō*).

Přízvuk

158 Předklasický volný přízvuk (§ 1151) je indoevropského původu: s podobným stavem se setkáváme i v řečtině, baltštině a slovanštině; o existenci volného přízvuku svědčí i některé hláskové jevy v germánských jazycích (Vernerův zákon). Např.:

sti.	ř.	got.	lit.	slov.
<i>pitā</i>	<i>πατήρ</i>	<i>fadar</i> (< * <i>fapár</i>)		
<i>pitāram</i>	<i>πατέρα</i>			
<i>duhitā</i>			<i>duktē</i>	
<i>śatām</i>	<i>ἑκατόν</i>	<i>hund</i> (< * <i>hunþán</i>)	<i>šimtai</i>	
<i>śrávaḥ</i>	<i>κλέος</i>			r. <i>slóvo</i>
<i>gnā</i>	<i>γυνή</i>			r. <i>žená</i>
<i>-sraṽā</i>	<i>ῥοή</i>		<i>sraṽā</i>	
<i>dāśa</i>	<i>δέκα</i>	<i>taihun</i>	<i>dēšimt</i>	sch. <i>déset</i>

Staroindičtina uchovala původní místo přízvuku ze všech ide. jazyků nejlépe (o tom svědčí zejména vokalické alternace — § 2282), v řadě případů však došlo i zde již v prehistorické době k posunům, způsobeným především tendencí omezit pohyblivost přízvuku uvnitř paradigmát. Např. sti. akcentuace *śúnah*, *drúnah* je nepochybně mladší než ř. *κυνός*, *δουρός*; naopak zase ř. *κύων* představuje mladší stav než sti. *ś(u)ṽā*. Jmenná paradigmata v sanskrtu i řečtině vykazují většinou tzv. kolumnální akcentuaci (konstantní vzdálenost mezi začátkem slova a přízvučnou slabikou ve všech pádech): *pitā*, *pitré*, *pitāram*, *pitāraḥ*, *pitṛbhyaḥ* (!), *pitṛn* (!) atd.

